

О.О. ОЛІЙНИК*(Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна)*

Мікрокредитування фермерських господарств і домогосподарств в сільській місцевості України: концепція розвитку*

Дрібні сільськогосподарські товаровиробники, такі як фермерські господарства і домогосподарства в сільській місцевості, незважаючи на їх вагомий вклад у виробництво сільськогосподарської продукції в Україні, мають обмежений доступ до кредитування. Кредитні кооперативні інститути є оптимальним інституційним типом для сільського мікрокредитування. Проте існуючі кредитні спілки не набули значного розвитку в сільській місцевості і зокрема не відіграють значної ролі в забезпеченні мікрокредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників в Україні.

Метою статті є визначення основних параметрів концепції розвитку системи мікрокредитування фермерських господарств та домогосподарств у сільській місцевості України, основним призначенням запровадження якої є підвищення доступу до фінансових ресурсів зазначеної категорії сільськогосподарських товаровиробників. Запропонована автором концепція передбачає створення нових кооперативних інститутів – сільськогосподарських кредитних кооперативів, для ефективного функціонування яких передбачається формування фонду гарантування кредитів для сільського господарства та впровадити систему розрахунків із застосуванням переказних векселів (у тому числі фінансових), акцептованих кредитним кооперативом (у перспективі – кооперативним банком) та авальованих фондом гарантування кредитів для сільського господарства.

Ключові слова: фермерські господарства, домогосподарства в сільській місцевості, сільськогосподарські кредитні кооперативи, фонд гарантування кредитів для сільського господарства.

Е.А. ОЛЕЙНИК*(Національний університет біоресурсів і природопольовання України, г.Київ, Україна)*

Микрокредитование фермерских хозяйств и домохозяйств в сельской местности Украины: концепция развития

Мелкие сельскохозяйственные товаропроизводители, такие как фермерские хозяйства и домохозяйства в сельской местности, несмотря на их весомый вклад в производство сельскохозяйственной продукции в Украине, имеют ограниченный доступ к кредитованию. Кредитные кооперативные институты является оптимальным институциональным типом для сельского микрокредитования. Однако существующие кредитные союзы не получили значительного развития в сельской местности и в частности не играют значительной роли в обеспечении микрокредитования мелких сельскохозяйственных товаропроизводителей в Украине.

Целью статьи является определение основных параметров концепции развития системы микрокредитования фермерских хозяйств и домохозяйств в сельской местности Украины, основным назначением внедрения которой является повышение доступа к финансовым ресурсам указанной категории сельскохозяйственных товаропроизводителей. Разработанная автором концепция предполагает создание новых кооперативных институтов – сельскохозяйственных кредитных кооперативов, для эффективного функционирования которых предполагается сформировать фонд гарантирования кредитов для сельского хозяйства и внедрить систему расчетов с применением переводных векселей (в том числе финансовых), акцептованных кредитным кооперативом (в перспективе – кооперативным банком) и авалированных фондом гарантирования кредитов для сельского хозяйства.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, домохозяйства в сельской местности, сельскохозяйственные кредитные кооперативы, фонд гарантирования кредитов для сельского хозяйства.

* Робота виконана в рамках госпдоговірної теми «Моделювання фінансової системи для сільського господарства» (Державний реєстраційний номер 0114U003742).

Microcrediting of Farms and Households in Countryside of Ukraine: Concept Development

Although small agricultural goods producers such as farms and households in countryside make weighty contribution to agricultural production in Ukraine, they have limited access to crediting. Credit cooperative institutions are optimal institutional type for rural microcrediting. The existing credit unions however have not evolved significantly in the country and in particular they do not play any significant role in microcrediting of small agricultural goods producers in Ukraine.

Purpose of the article is to determine main parameters of concept development for the system of farm and household microcrediting in Ukrainian countryside. The main purpose of implementation of such system is better access to financial resources for above-mentioned category of agricultural goods producers. The concept worked out by the author envisages set-up of new cooperative institutions – agricultural credit cooperatives for whose efficient functioning it is intended to form the credit guarantee fund for agriculture and implement settlement system using bills of exchange (including financial bills) accepted by the credit cooperative (in future – cooperative bank) and avalized by the credit guarantee fund for agriculture.

Keywords: farms, households in the country, agricultural credit cooperatives, credit guarantee fund for agriculture.

Постановка проблеми та аналіз основних публікацій. Фермерські господарства та домогосподарства в сільській місцевості здійснюють значний внесок в сільське господарство України. На кінець 2013 року в Україні їх нараховувалось відповідно 14,2 мільйонів та 40,9 тисяч одиниць. В структурі сільськогосподарських угідь України вони займали відповідно 36,2 % та 10,7 %. Їх питома вага у валовій продукції сільського господарства в 2013 р. становила 53,6 %, що підтверджує їх вагомий внесок у виробництво сільськогосподарської продукції.

Світовий досвід західних країн засвідчує, що основним постачальниками кредитних ресурсів для малих та середніх підприємств є кредитні кооперативні установи [8, 9]. Особливо цей досвід цінний в умовах значного дефіциту бюджетних коштів в Україні.

Кредитні спілки є життєздатним інституційним типом для сільського мікрокредитування: вони можуть спиратися на сто п'ятдесятирічний досвід роботи в сільських та міських районах, і, дійсно, є номером один щодо забезпечення мікрокредитування.

Основною порівняльною перевагою кредитних кооперативних установ є їх здатність обслуговувати велику кількість вкладників і використовувати їх заощадження для забезпечення диверсифікованого діапазону кредитів окремим членам. Іншим ключовим аспектом є їх здатність стабільно досягати широти охоплення, а також значної глибини відповідно до пропозиції середнього розміру накопичувального вкладу і кредиту, а також їх розподілу [9, с. 21].

На сьогодні в Україні кредитні кооперативні інститути представлені кредитними спілками та

об'єднаними кредитними спілками, які діють на підставі Закону України «Про кредитні спілки» [3].

Елементи системи кредитної кооперації визначені в Концепції розвитку системи кредитної кооперації [4], в якій особлива увага приділяється створенню дво-, трирівневої системи кооперації в Україні. Зокрема, йдеться про необхідність створення другого рівня кредитної кооперативної системи, представленого кооперативними банками та об'єднаними кредитними спілками, що забезпечують для кредитних спілок можливість доступу до необхідних кредитних ресурсів як шляхом їх перерозподілу у межах системи, так і залучення ресурсів ззовні. На сьогодні другий рівень кредитної кооперації представлений тільки сімома об'єднаними кредитними спілками.

В цілому можна зазначити, що на сьогодні здебільшого не вдалося реалізувати положення зазначеної концепції на рівні законодавства й відповідних урядових рішень. Зокрема, в Україні не створено жодного кооперативного банку. Не були внесені запропоновані зміни до законодавчих актів України, а саме Закону України «Про кредитні спілки». Зокрема, щодо: надання права набуття членства в кредитній спілці суб'єктам малого підприємництва та фермерським господарствам з установленням асоційованого членства, що дає можливість отримувати послуги кредитної спілки, але не дає права на участь у її управлінні; доповнення переліку видів фінансових послуг, які кредитні спілки можуть надавати своїм членам з оплати за їх дорученням товарів (робіт, послуг) та факторингу; надання кредитним спілкам права придбавати іпотечні цінні папери, перелік яких встановлюється уповноваженим органом державного регулювання.

Недоліком існуючої концепції є те, що вона передбачає можливість бути засновниками кооперативних банків тільки для кредитних спілок, тим самим встановлюючи штучне обмеження джерел залучення коштів.

Неспроможність концепції підтверджує також той факт, що кредитні спілки так і не набули значного розвитку в сільській місцевості. Це підтверджує незначна частка кредитів, наданих особистим селянським та фермерським господарствам. На кінець 2013 р. вона становила 8,0%. Причина частково полягає в тому, що учасниками кредитних спілок можуть бути тільки фізичні особи, що залишає поза увагою фермерські господарства.

Як показує досвід інших країн, розвиток кредитної кооперації в сільській місцевості, в тому числі і для сільськогосподарського виробництва неможливий без активної підтримки держави. Однак чинні вітчизняні закони щодо кредитної кооперації не передбачають дієвої підтримки з боку держави.

Для стимулювання розвитку вітчизняних кооперативних інститутів в сільській місцевості необхідно розширити можливі форми їх існування, а також здійснити комплекс заходів щодо нормативного та інституційного забезпечення функціонування системи мікрокредитування.

Дослідженнями в сфері мікрокредитування сільськогосподарських товаровиробників займалися такі вітчизняні та іноземні фахівці: В. Алексійчук, В. Борисова, О. Гудзь, М. Дем'яненко, М. Зеллер, Й. Крахнен, О. Непочатенко, М. Малік, Р. Мейер, Н. Танклевська, Р. Шмідт та інші. Завдяки роботам цих вчених сформульовано підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Метою статті є визначення основних параметрів концепції розвитку системи мікрокредитування фермерських господарств та домогосподарств у сільській місцевості України, основним призначенням запровадження якої є підвищення доступу до фінансових ресурсів зазначеної категорії сільськогосподарських товаровиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на важливість для розвитку аграрного сектору економіки фермерських господарств та домогосподарств у сільській місцевості вважаємо за необхідне розробити нову концепцію розвитку їх мікрокредитування на заміну діючої концепції розвитку системи кредитної кооперації, реалізація якої фактично не відбулася. Ця концепція розроблена згідно зі Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [7] та Концепцією розвитку системи кредитної кооперації [4], Законом України «Про кооперацію» [2]. Зокрема, ключовими параметрами концепції є: загальні положення; мета, основні принципи та напрями розвитку системи мікрокредитування; структура системи мікрокредитування. Розглянемо їх більш детально.

Мета, основні принципи та напрями розвитку системи мікрокредитування:

Основною метою впровадження концепції є підвищення доступу фермерських господарств та домогосподарств в сільській місцевості до кредитування через розвиток кредитної кооперативної системи та гарантійної установи.

Реалізація концепції повинна ґрунтуватися на таких принципах, в частині розвитку кредитної кооперативної системи згідно із Законом України «Про кооперацію»:

- добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації;
- соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва;
- рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос);
- вільного вибору напрямів і видів діяльності;
- демократичного контролю за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій;
- безпосередньої участі членів кооперативної організації у її діяльності.

У частині розвитку гарантійної установи концепція має базуватися на принципах:

- фінансової сталості (установа повинна сама себе окуповувати);
- кредитної додатковості (установа повинна забезпечити приріст кредитування);
- економічної додатковості (переливи технологій і знань, зростання прибутку, зайнятості);
- рівноваги між додатковістю і сталістю.

Структура системи мікрокредитування:

1. Графічна модель (рис. 1).

2. Основні операції:

1. Вступ до кооперативу.
2. Вступ до кооперативу на умовах асоційованого членства.
3. Надання необхідних документів для отримання кредиту та гарантії. Оформлення переказного векселя.
4. Надсилання заявки з проханням надати гарантію та необхідних документів щодо позичальника з метою оцінювання ризику для ФГКСГ. Акцептування переказного векселя та передача його для авалювання ФГКСГ.
5. Повідомлення про надання гарантії сільськогосподарському кредитному кооперативу. Авалювання переказного векселя.
6. Надання кредиту. Передача авалюваного переказного векселя.
7. Участь місцевих сільськогосподарських кредитних кооперативів в об'єднаних регіональних сільськогосподарських кредитних кооперативах.
8. Виконання зобов'язань за кредитом.
9. Виділення коштів із державного бюджету для підтримки діяльності сільськогосподарських кредитних кооперативів та цільового фінансування державного замовлення.
10. Технічна, консультаційна та фінансова допомога міжнародних організацій в створенні та розвитку діяльності сільськогосподарських кредитних кооперативів.

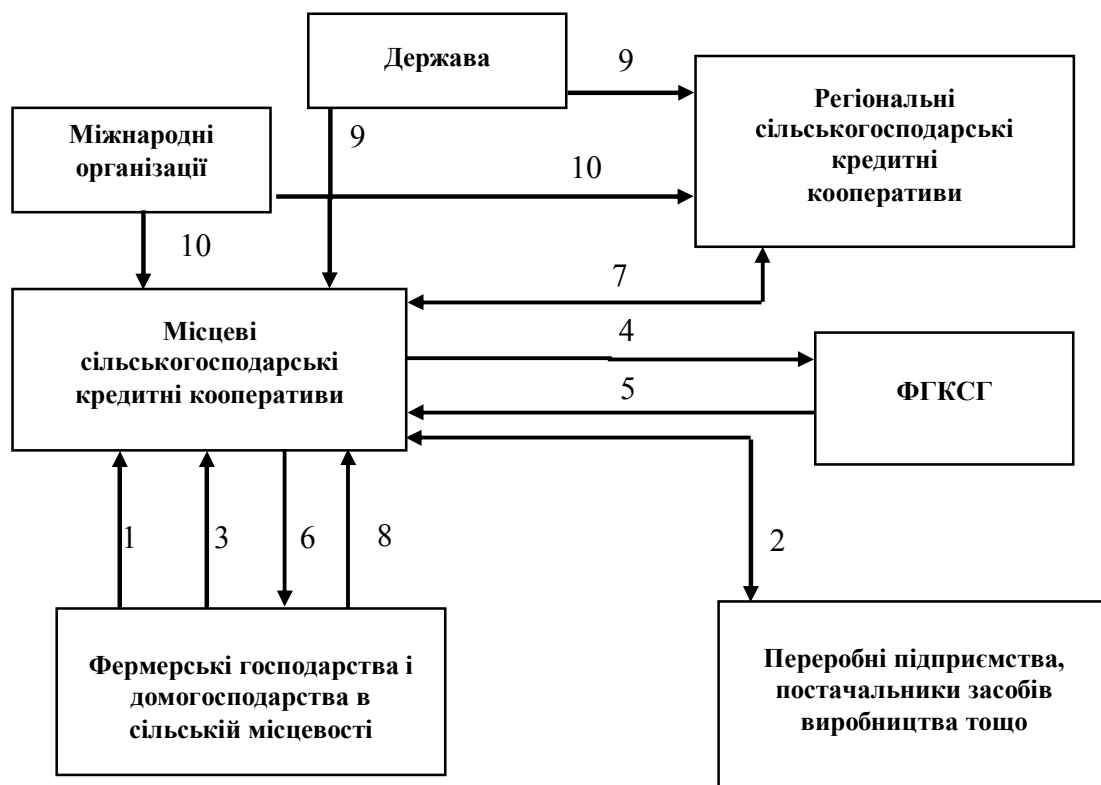


Рис. 1. Графічна модель системи мікрокредитування фермерських господарств та домогосподарств у сільській місцевості

Джерело: розроблено автором.

3. Ланки моделі та пропозиції щодо їх формування і розвитку:

3.1. Фермерські господарства та домогосподарства в сільській місцевості.

Фермерські господарства та домогосподарства в сільській місцевості мають обмежений доступ до фінансування через відсутність зацікавленості до них з боку банків внаслідок ряду факторів, зокрема останні переважно не ведуть бухгалтерську звітність, не мають кредитної історії та застави, через що банки не можуть оцінити кредитний ризик стандартними способами. Банки не зацікавлені та не мають достатніх можливостей для розробки спеціалізованого інструментарію щодо оцінки мікрокредитування в сільському господарстві. До того ж фермерські господарства та домогосподарства в сільській місцевості: уразливі і мають низький рівень доходу та якості продукції; географічно розпорочені і часто знаходяться у віддалених районах; їх взаємодія з філіями банків дуже обмежена; підпадають під вплив сезонних та галузевих факторів, які спричиняють ризики; не мають базової фінансової грамотності, щоб мінімізувати ці ризики.

Останніми роками діяльність з фінансової грамотності набула значного розвитку в країнах світу. Підвищення рівня фінансової грамотності забезпечує не тільки стабільність фінансового сектору та зростання рівня відповідальності споживачів, а також

дозволяє збалансувати зростаючу потребу у фінансових ресурсах.

З метою активізації цієї ланки необхідно за підтримки таких міжнародних організацій, як USAID, IFC, ФАО впровадити проект щодо підвищення фінансової грамотності фермерських господарств і домогосподарств у сільській місцевості.

Мета проекту – забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва, зростання доходів товаровиробників та поліпшення якості життя в сільській місцевості завдяки підвищенню фінансової грамотності фермерських господарств і домогосподарств у сільській місцевості.

Для цього необхідно запровадити такі ініціативи:

1) Програми управління власними та залученими фінансовими ресурсами для фермерських господарств і домогосподарств в сільській місцевості. Реалізацію програми необхідно здійснювати за такими напрямками: особливості кредитування; особливості аграрного страхування; особливості податкового регулювання; бюджетна підтримка.

2) Доведення розроблених програм до споживача (фермерських господарств і домогосподарств у сільській місцевості) необхідно здійснювати шляхом: створення консультаційних центрів з фінансових питань, підготовки і розповсюдження матеріалів через бібліотеки, банки, страхові компанії, ВНЗ, органи місцевого самоврядування тощо, розробки веб-порталу з фінансової грамотності, проведення семінарів, тренінгів.

Реалізація такого проекту підвищить мобільність та здатність фермерських господарств і домогосподарств в сільській місцевості створювати та вступати в кредитні кооперативи.

3.2. Сільськогосподарські кредитні кооперативи.

Зважаючи на особливості та пріоритетність аграрного сектору економіки, який забезпечує продовольчу безпеку країни та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку держави, необхідно створити кредитну кооперативну систему саме для розвитку аграрного сектору економіки та сільської місцевості завдяки організації сільськогосподарських кредитних кооперативів.

Для цього потрібно внести зміни до Закону України «Про кооперацію», зокрема ввести вид кооперативу – сільськогосподарський кредитний та обумовити, що особливості функціонування сільськогосподарських кредитних кооперативів визначаються окремим Законом України.

Для забезпечення функціонування сільськогосподарських кредитних кооперативів слід прийняти Закон України «Про сільськогосподарський кредитний кооператив», передбачивши таке його визначення – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб у сільській місцевості для надання фінансових послуг своїм членам.

Систему сільськогосподарських кредитних кооперативів в Україні доцільно створювати за принципом «знизу вверх» на різних рівнях: місцевому, регіональному.

Місцевим рівнем може розглядатися населений пункт або район у сільській місцевості, а регіональним – область або декілька областей. Враховуючи добровільний характер, процес створення кредитних кооперативів та їхнього подальшого розвитку може відбуватись нерівномірно. У регіонах, де сільськогосподарські кредитні кооперативи досягнуть значного розвитку, доцільно створювати об'єднаний регіональний кредитний кооператив за участю кредитних кооперативів, створених на місцевому рівні.

Також вагомим фактором для створення та розвитку сільськогосподарських кредитних кооперативів стане прописана в законі можливість виділення коштів із державного бюджету для формування капіталу сільськогосподарських кредитних кооперативів або на умовах викупу у держави її частки протягом 10-20 років, або надання кредитним кооперативам цільового безпроцентного довгострокового кредиту на 10-20 років. Особливо це буде актуальним при створенні другого рівня кооперативної системи – об'єднаних кредитних кооперативів, які стануть прообразами майбутніх кооперативних банків.

Прописане в Законі України «Про сільськогосподарський кредитний кооператив» положення щодо можливості вступати до кооперативу на умовах асоційованого членства таких юридичних осіб, як переробні підприємства, постачальники засобів виробництва (насіння, палива,

засобів захисту рослин, добрив) тощо дозволить забезпечити сільськогосподарські кредитні кооперативи достатніми фінансовими ресурсами, які можуть залучатися також на умовах цільового фінансування з боку останніх.

Залучити до активізації роботи кредитних кооперативів міжнародні організації такі як USAID, IFC, ФАО, Європейський банк реконструкції та розвитку, Фонд Центральноєвропейська ініціатива (ЦЕІ), які будуть надавати консультаційну, технічну та фінансову допомогу.

Для стимулювання розвитку кредитних кооперативів необхідно створити фонд гарантування кредитів для сільського господарства (ФГКСГ), а також впровадити певні інструменти та механізми, зокрема систему розрахунків із застосуванням переказних векселів, акцептованих кредитним кооперативом (у перспективі – кооперативним банком) та авальованих ФГКСГ.

3.3. Фонд гарантування кредитів для сільського господарства

ФГКСГ є ефективним інструментом щодо покращення фінансування фермерських господарств та домогосподарств в сільській місцевості. Визначають такі переваги створення ФГКСГ порівняно з іншими механізмами державної підтримки [5]. По-перше, ФГКСГ є більш ефективною та менш затратною. Наприклад, при використанні механізму компенсації процентної ставки держава постійно кожного року повинна виділяти кошти з бюджету при цьому не вирішується питання пониження процентних ставок, не стимулюється розвиток кредитного ринку ринковими заходами. Проблема не вирішується, а тільки тимчасово знімається або пом'якшується. При запровадженні ФГКСГ гроші з бюджету потрібні тільки на первинному етапі. Далі, ФГКСГ функціонує самоокупно, якщо правильно визначені її параметри.

При запровадженні ФГКСГ також вирішуються такі питання [1]:

1) Понижуються процентні ставки. Високі ризики агробізнесу, відсутність достатньої застави компенсується банками шляхом підвищення процентних ставок. Досвід Литви засвідчив, що після запровадження гарантійної компанії рівень процентних ставок скоротився вдвічі.

2) Зменшуються вимоги до застави. Внаслідок того, що банки вважають фермерські господарства і домогосподарства в сільській місцевості, вони вимагають більший рівень покриття. Наявність гарантій за кредитами з боку гарантійної компанії автоматично знижує вимоги до застави.

Для запровадження ефективної схеми гарантування кредитів необхідно визначити на початку шість таких важливих параметрів, як мета, цільова група, фінансування, ціноутворення, управління ризиками та схемою. З метою розвитку мікрокредитування в сільському господарстві визначено саме такий зміст зазначених параметрів [5]. ФГКСГ повинно бути створено для фермерських господарств та домогосподарств у сільській

Фінанси та оподаткування

місцевості. Цільовою групою запропоновано визначити фермерські господарства та почати реалізовувати проект на основі трьох областей – Кіровоградської, Вінницької, Харківської, які характеризуються тим, що фермерські господарства цих регіонів дають високий обсяг сільськогосподарського виробництва, але мають низький рівень кредитування. ФГКСК повинно бути започатковано за активної участі держави шляхом створення приватного акціонерного товариства зі 100 % державним капіталом. За проведеними розрахунками для формування власного капіталу ФГКСК в рамках пілотного проекту на три області необхідно виділити з бюджету 38,9 млн. грн. Комісія повинна сплачуватися позичальником з суми гарантії одноразово відповідно до рівня ризику позичальника. Коефіцієнт покриття повинен становити 70%. Оцінку кредитного ризику необхідно проводити кредитним кооперативам, бо вони краще володіють експертними знаннями в цій сфері. Крім того, ФГКСК має здійснювати свою оцінку кредитного ризику, тим самим зменшуючи моральний ризик. Обов'язки щодо створення та нагляду за ФГКСК доцільно покласти на Міністерство аграрної політики та продовольства України. Запропонована схема гарантування кредитів повинна забезпечити рівновагу між додатковістю та сталістю, тобто збільшити кількість фермерських господарств, які долучилися до кредитування через ФГКСК, та, з іншого боку, ФГКСК має покривати власні видатки.

Реалізація концепції розвитку системи мікrokредитування фермерських господарств та домогосподарств у сільській місцевості дозволить забезпечити потребу останніх у зовнішньому фінансуванні поточних активів для виробництва сільськогосподарських культур, розрахунок якої здійснено на підставі методичних підходів, представлених в [6]. Зокрема, обсяг потреби в зовнішньому фінансуванні поточних активів для виробництва сільськогосподарських культур фермерських господарств та домогосподарств у сільській місцевості України визначено у розмірі 6,3 млрд. грн.

Висновки. Для розширення доступу до кредитування розроблено концепцію розвитку системи мікrokредитування фермерських господарств та домогосподарств у сільській місцевості з урахуванням світового досвіду та особливостей основних реципієнтів системи. Впровадження концепції забезпечить обсяг

додаткового фінансування фермерських господарств та домогосподарств у сільській місцевості в обсязі 6,3 млрд. грн. щорічно. Концепцією обґрунтовано необхідність створення сільськогосподарських кредитних кооперативів та схеми гарантування кредитів з визначенням таких її параметрів, як мета, цільова група, фінансування, ціноутворення, управління ризиками, управління схемою.

4 Список використаних джерел

1. Впровадження схем гарантування кредиту в Україні: приклад агробізнесу. Посібник до реалізації рекомендацій, ОЕСР, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/daf/psd/UkraineCGSAGribusinessUKR.pdf>.
2. Закон України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. № 1087-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
3. Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. № 2908-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
4. Концепція розвитку системи кредитної кооперації: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.06.2002 р. № 413-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
5. *Олійник О.О.* Фінансово-кредитна система аграрного сектору економіки України: теорія, методологія, практика: монографія / О.О. Олійник. – Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2014. – 270 с.
6. *Олійник О.О.* Оцінювання потреби аграрного сектора України у фінансуванні / О.О. Олійник // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2013. – № 181, Ч. 4. – С. 253-261. – (Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»).
7. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
8. *Meyer R.L.* Microcredit and Agriculture: Challenges, Successes, and Prospects [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.incofin.com/sites/default/files/attachments/publications/Microfinance%20and%20agriculture.pdf>.
9. *Zeller M.* Models of Rural Financial Institutions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spanish.microfinancegateway.org/files/20074_20074.pdf.